

*До Національній академії внутрішніх справ,
03035, м. Київ, Солом'янська пл., 1*

ВІДГУК

офіційного опонента

***кандидата юридичних наук, доцента Мірковця Дмитра Михайловича
на дисертаційне дослідження Григорової Євгенії Володимирівни на тему
«Розслідування підкупу виборця, учасника референдуму», подане на
здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за
спеціальністю 081 «Право»***

Актуальність теми дослідження. Виборче право є одним з найважливіших політичних прав людини та громадянина, оскільки результатом його реалізації є формування органів законодавчої влади та місцевого самоврядування. Під час виборів формується політична еліта суспільства, відбувається відбір політичних лідерів, які у свою чергу, здійснюючи керівні функції, визначатимуть стратегічні вектори зовнішньої та внутрішньої політики держави у цілому.

Інтенсифікація виборчих процесів останнім часом з одного боку демонструє демократичний вектор розвитку нашої держави, але з іншого – викриває проблеми, що підтверджують недосконалість існуючої виборчої системи. Так, виборчі перегони часто супроводжуються різного виду порушеннями, пов'язаними з реалізацією в різних регіонах нашої країни численних технологій, спрямованих на зміну результатів реального волевиявлення громадян. Якщо ж оцінювати наслідки впливу різних типів порушень на реальні результати голосування, то підкуп виборців, без перебільшення, належить до найбільш серйозних із них.

У цьому сенсі вкрай важливим засобом протидії зазначеним діянням є об'єктивне, повне та ефективне розслідування кримінальних проваджень щодо подібних злочинів та притягнення до відповідальності не лише безпосередніх виконавців злочинних дій, а й організаторів, які часто є представниками владних органів різного рівня. Водночас розслідування таких злочинів на практиці супроводжується різного роду ускладненнями, що пов'язані як з

високолатентним їх характером, так і часто з небажанням громадян співпрацювати зі слідством внаслідок матеріальної зацікавленості та толерантного ставлення до отримання неправомірної вигоди у такий спосіб.

Враховуючи безумовну актуальність визначеної проблеми, вона неодноразово ставала предметом вивчення у межах наукових досліджень різного спрямування. Так, окремі питання протидії злочинам та іншим правопорушенням у сфері реалізації законодавства про вибори у контексті їх кримінально-правової кваліфікації, особливостей розслідування, кримінологічної характеристики та профілактики досліджували Ю. О. Андрейко, Л. В. Гудзь, В. М. Колесниченко, А. М. Колодій, В. В. Кострицький, С. В. Красноголовець, О. В. Кубарева, О. В. Лавринович, С. Я. Лихова, Т. П. Матюшкова, Л. П. Медіна, М. І. Мельник, С. А. Мозоль, М. О. Мягков, М. Л. Ставнійчук, Ю. М. Тодика, М. І. Хавронюк та ін. Крім того, численні публікації з означеної тематики часто трапляються у засобах масової інформації, втім мають здебільшого публіцистичний характер.

З огляду на те, що ключовим завданням дисертаційного дослідження Є.В. Григорової є формування науково обґрунтованих засад розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, а також зважаючи на відсутність комплексних монографічних праць із досліджуваної проблематики у вітчизняній криміналістичній науці, рецензована робота є, безумовно, своєчасною та важливою для вдосконалення діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

На підставі аналізу тексту представленої дисертації можна стверджувати, що дана робота є новим комплексним дослідженням, у якому автор виконав усі поставлені завдання та досягнув мети дослідження. На підставі здійсненого дослідження було сформульовано ґрунтовні висновки та практично значущі пропозиції, які стосуються обраної проблематики.

Про актуальність теми дисертації Є.В. Григорової свідчить також її зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Так, обраний напрям дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки

України (Указ Президента України № 287/2015), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України № 5/2015), Переліком пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року (постанова Кабінету Міністрів України № 942/2011), Пріоритетними напрямами наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015–2019 рр. (наказ МВС України № 275/2015), Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (наказ МВС України № 454/2020), планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2019–2021 роки. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2019 р. (протокол № 22) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 825, 2019).

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані автором, у своїй більшості є обґрунтованими та переконливими. При їх обґрунтуванні використане широке коло наукових джерел, а також результати вивчення значного масиву емпіричного матеріалу. Примітно, що автором використовувались джерела не лише криміналістичного спрямування – окремі аспекти визначеної проблематики досліджувались на основі джерел з кримінального, кримінального процесуального права, кримінології та інших наук юридичного циклу.

Високим є теоретичний рівень викладу матеріалу, автор вдало застосував різноманітні методи наукового пізнання, ґрунтовно проаналізував законодавчі акти, слідчу і судову практику, коректно полемізував з іншими вченими, аргументовано обстоював власну позицію, на підставі чого сформував теоретичні висновки та практичні рекомендації, що є вагомим внеском у науку криміналістики і мають достатній ступінь наукової новизни. Переважна

більшість висновків та пропозицій дисертанта заслуговують на схвалення та підтримку.

Достовірність отриманих у дослідженні результатів підтверджується в тому числі ґрунтовною емпіричною базою, що включає узагальнені матеріали вивчення 23 кримінальних проваджень про злочини, передбачені ст. 160 КК України, 26 обвинувальних вироків судів та 36 висновків експертів, зведені дані анкетування 422 слідчих Національної поліції Дніпропетровської, Київської, Кропивницької та Закарпатської областей; систематизована статистична звітність про стан злочинності та результати роботи правоохоронних органів за 2014–2020 рр.; аналітичні матеріали та інформаційні довідки МВС, Національної поліції, Генеральної прокуратури, офісу Генерального прокурора, Комітету виборців України, громадянської мережі «Опора», а також власний практичний досвід роботи дисертанта в органах міліції та слідчих органах НП України, починаючи з 2009 року.

Крім того, проведене дослідження ґрунтується на проведенні аналізу значеної кількості законодавчих та наукових джерел (290 найменувань на 31 сторінці).

В цілому дисертаційне дослідження Є. В. Григорової відрізняється аргументованістю та достатньою обґрунтованістю пропонованих висновків, що підтверджено належними інформаційними даними.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексних досліджень процесуального статусу та діяльності судді ВАС у кримінальному провадженні. Зокрема, *вперше*:

– сформульовано наукові основи методики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, що містить криміналістичну характеристику даного злочину, а також практичні рекомендації стосовно організації початкового етапу розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань;

– розкрито зміст та запропоновано криміналістичну класифікацію дій, що утворюють спосіб учинення підкупу виборця, учасника референдуму за стадіями виборчого процесу і вчиняються до початку передвиборної агітації, під час передвиборчих перегонів, безпосередньо у день голосування та після нього;

– систематизовано документальні джерела криміналістично значущої інформації, що містять фактичні дані і відомості про предмет неправомірної вигоди (офіційні та неофіційні), відображають різні етапи підготовки та вчинення підкупу виборця, учасника референдуму (які безпосередньо стосуються виборчого процесу та інші документи);

– розкрито зміст та здійснено криміналістичну класифікацію предмета підкупу виборця, учасника референдуму за характером виявлення: неправомірна вигода майнового характеру (грошові кошти та інші матеріальні цінності); неправомірна вигода немайнового характеру (переваги, пільги, послуги, цінні папери, кредити, лотереї та інші нематеріальні активи тощо); неправомірна вигода змішаного характеру (частина вигоди пропонується у вигляді грошових коштів, решта – у вигляді надання послуги, пільги тощо).

Низку суттєвих положень було удосконалено, зокрема: підходи до формування криміналістичної характеристики підкупу виборця, учасника референдуму, відповідно до яких виокремлено найбільш значущі її елементи (спосіб учинення, що зумовлює утворення відповідної слідової картини; особа злочинця; предмет злочину; обстановка учинення), що сприяють успішному практичному розв'язанню тактичних завдань розслідування; перелік уточнених обставин, які підлягають доказуванню на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, зокрема дані про достовірність вихідної інформації про вчинення злочину через можливість надання завідомо хибних відомостей недобросовісними політичними опонентами; положення ситуаційного підходу шляхом визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, що формуються залежно від: етапів реалізації злочинного умислу; масштабів

поширення підкупу виборців, учасників референдуму на певній територіальній дільниці; джерела надходження інформації про вчинення таких злочинів; ступеня повноти та якості вихідної інформації та відповідні алгоритми (програми) дій слідчого в таких ситуаціях.

Дістали подальший розвиток: організаційно-тактичні підходи щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, зокрема огляду, допиту та обшуку; наукове обґрунтування використання слідчим спеціальних знань для збирання доказів підкупу виборця, учасника референдуму шляхом залучення спеціалістів у галузі організації виборчого процесу, комп'ютерної техніки та програмування, обігу грошових коштів та інших залежно від особливостей конкретного провадження для надання консультативної та технічної допомоги, проведення відповідних експертних досліджень, встановлення вартості неправомірної вигоди; теоретичні та методологічні положення, які стосуються аналізу злочинної діяльності, пов'язаної з підкупом виборця, учасника референдуму та особливостей розслідування таких злочинів у різні історичні періоди.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Теоретичні результати та висновки проведеного дослідження відображено у 13 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у науковому виданні іншої держави з юридичного напрямку, сім – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, одні – методичні рекомендації. Окремі положення дисертаційної роботи впроваджені у практичну діяльність органів досудового розслідування, науково-дослідну роботу та освітній процес.

Достатньо обґрунтованою та логічною є структура дисертації, яка є послідовною, раціональною, зумовленою предметом, метою та завданнями дослідження. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків,

списку використаних джерел і дев'яти додатків на 29 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 272 сторінки, із них обсяг основного тексту – 212 сторінок.

У *вступі* автором чітко та логічно обґрунтовано вибір теми дослідження, окреслено сучасний стан та проблеми, виділено невирішені проблемні питання, охарактеризовано необхідність розв'язання суперечностей, які зумовлюють актуальність дослідження. Автор представив мету, об'єкт, предмет дослідження, сформував основні завдання, визначив методологічні та теоретичні основи, охарактеризував методи дослідження, розкрив наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, представив відомості про впровадження та апробацію результатів дослідження, а також вказав структуру та обсяг дисертації.

У *підрозділі 1.1* автором досліджувався стан наукових досліджень проблем розслідування підкупу виборця, учасника референдуму та цілком справедливо зроблено висновок про те, що досліджувані злочини за такими елементами криміналістичної характеристики, як суб'єкт вчинення злочину, обстановка вчинення, слідова картина виявляють аналогію з іншими кримінальними правопорушеннями щодо перешкоджання вільному волевиявленню громадян. Водночас, дії, що характеризують спосіб вчинення підкупу виборця, учасника референдуму мають спільні риси також з діями правопорушників під час вчинення різного роду підкупів (службовий, комерційний). Відтак Є.В. Григорова зауважує, що наукові напрацювання з розслідування згаданих діянь можуть бути використані в межах представленого дослідження. становлення інституту судді Вищого антикорупційного суду та охарактеризовано сучасний стан дослідження проблем його діяльності.

Підрозділі 1.2 присвячено детальному аналізу способів вчинення підкупу виборця, учасника референдуму, в результаті чого обґрунтовано висновок про те, що найбільш небезпечним з точки зору можливого впливу на кінцевий результат волевиявлення громадян є спосіб підкупу виборців, пов'язаний з організацією «виборчих сіток».

У *підрозділі 1.3* здобувач, на основі глибинного аналізу практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, піддає детальному аналізу інші елементами криміналістичної характеристики злочинів, що вивчаються, зокрема: особу злочинця, предмет неправомірної вигоди, обстановку вчинення (час, місце, слідову картину) та встановлює кореляційні зв'язки між ними.

Вагоме практичне значення, на наше переконання, має встановлення у *підрозділі 2.1* особливостей обставин, що підлягають доказуванню на початковому етапі розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, а також виокремлення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування даних злочинів та запропоновані автором відповідні алгоритми слідчих (розшукових) дій у даних ситуаціях.

Підрозділ 2.3 присвячено дослідженню напрямів взаємодії під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, обґрунтовано її вагоме значення для ефективного та оперативного розслідування таких кримінальних правопорушень та запропоновано розуміння цього процесу як цілеспрямованої, взаємоузгодженої, заснованої на законних засадах та у межах визначеної законом компетенції діяльності відповідних органів виконавчої влади, громадських організацій (у тому числі міжнародних) та ЗМІ, метою якої є ефективна протидія підкупу виборця, учасника референдуму під час виборчого процесу.

У *підрозділі 2.3* розкрито напрями використання спеціальних знань у розслідуванні підкупу виборця, учасника референдуму: визначені форми їх використання, категорії спеціалістів, що залучаються до процесу розслідування, а також охарактеризовано можливості експертних досліджень, що найчастіше призначаються у таких провадженнях.

Особливості огляду під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму стали предметом вивчення у межах *підрозділу 3.1*. Специфіку проведення даної слідчої дії здобувач вбачає у: спрямуванні особливої уваги слідчого на проведення ретельного огляду предметів, що виступали в якості

неправомірної вигоди і становлять особливе значення як важливий речовий доказ; потребі у використанні спеціальних знань у галузі організації виборчого процесу; часто необхідності здійснення огляду електронних відображень у таких кримінальних провадженнях, що супроводжується цілою низкою можливих ускладнень, зокрема, потребою у залученні спеціалістів у галузі виборчого процесу, ІТ-технологій тощо.

Розглядаючи характерні ознаки допиту у досліджуваних провадженнях (*підрозділ 3.2*), автор встановлює, що в якості свідків підкупу виборця, учасника референдуму найчастіше допитуються: особи-заявники; очевидці, а також особи, яким стало відомо про вчинене зі слів інших осіб; учасники виборчого процесу; представники благодійних фондів та організацій, що проводять соціологічні опитування та можуть залучатися як агітатори у виборчих «сітках»; представники моніторингових громадських організацій; представники юридичних осіб, яким надавалась неправомірна вигода у межах здійснення незаконної передвиборної агітації; поліцейські, які здійснювали охорону виборчих бюлетенів та громадського порядку під час виборів на відповідних територіальних виборчих дільницях; спеціалісти та експерти, які залучалися до розслідування.

Досліджуючи у *підрозділі 3.3* обшук під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму, автор встановлює характерні особливості проведення даної слідчої дії у таких провадженнях, визначає локації, де вона найчастіше проводиться, а також характеризує найбільш типові об'єкти пошуку.

Хотілося б окремо відзначити наявність значної кількості прикладів із практики розслідування підкупу виборця, учасника референдуму у всіх підрозділах дисертаційного дослідження Є.В. Григорової. Даний факт, на наше переконання, свідчить про суттєву практичну складову проведеної наукової роботи та про високий рівень достовірності отриманих автором результатів.

У *висновках* дисертації сформульовано наукові положення та одержано результати, що в сукупності спрямовані на вирішення важливого наукового

завдання з розроблення теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування підкупу виборця, учасника референдуму.

Уявляється достатнім рівень апробації представленого дослідження. Так, основні положення та висновки дисертації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу» (Київ, 5 листопада 2019 р.); «Актуальні проблеми кримінального права» (Київ, 22 листопада 2019 р.); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (Київ, 12 грудня 2019 р.); «Теорія і практика судової експертизи та криміналістики» (Київ, 27 лютого 2020 р.); «Особистість, суспільство, закон» (Харків, 24 квітня 2020 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті» (Рівне, 16–17 жовтня 2020 р.); «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (Харків, 5–6 лютого 2021 р.).

Загалом, дисертаційна робота О.А. Савицького справляє позитивне враження, оскільки автор продемонструвавши такі риси вченого, як працездатність та наполегливість, сформував цілісне й обґрунтоване уявлення про сучасний стан і перспективи становлення інституту судді ВАС як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Не деталізуючи численні здобутки та позитивні аспекти виконаної дисертаційної роботи, загалом позитивно оцінюючи рецензовану працю, зосередимо увагу на *окремих суперечностях та дискусійних положеннях*, які, на наш погляд, потребують або додаткової аргументації, або спеціальних роз'яснень під час захисту дисертації, зокрема:

1. Нажаль, у роботі не знаходить належного висвітлення міжнародний досвід розслідування підкупу виборця, учасника референдуму. Вбачається, що вивчення цього питання значно збагатило б дисертаційне дослідження і дозволило б сформулювати необхідні та доцільні пропозиції, спираючись не

лише на національні (вітчизняні) джерела, але й враховуючи позитивний досвід розслідування подібних злочинів за кордоном. Можливо, частина питань, яка піднімається дисертантом, вже знаходить ефективне вирішення саме в практиці слідчих органів зарубіжних країн.

2. У підрозділі 1.2 здобувач докладно, наводячи численні приклади з практики, розглядає способи вчинення підкупу виборця, учасника референдуму. Втім, у межах даної частини роботи явний пріоритет віддається способу вчинення даних злочинів шляхом організації так званої «виборчої сітки», детальному дослідженню особливостей якого автор присвячує значну частину даного підрозділу. Хотілося б почути обґрунтування такого підходу здобувача.

3. На нашу думку, деякі підрозділи дисертаційного дослідження (особливо 1 Розділу) дещо переобтяжені репрезентацією значної кількості наукових дискусій вчених із загальнотеоретичних питань криміналістики, що напряду не стосуються визначеного автором предмету дослідження та не мають практичного значення для удосконалення процесу розслідування означених злочинів.

Перелічені вище зауваження в цілому не впливають на високу позитивну оцінку роботи, оскільки спрямовані на уточнення чи доповнення окремих положень дисертації, а у низці випадків носять спірний чи дискусійний характер.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що тема дисертації надзвичайно актуальна, сформульовані автором висновки й рекомендації є достатньо аргументованими, вирізняються науковою новизною і мають не лише теоретичне, а й практичне значення.

Таким чином, рецензована дисертація є кваліфікованою науковою працею, що містить результати здійснених автором досліджень. Отримані Є. В. Григоровою нові науково обґрунтовані результати в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення як для науки криміналістики, так і для практичної діяльності.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення.

Зміст дисертації відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності (081 – «Право»), робота пройшла належну апробацію. Дисертація є кваліфікованою, завершеною працею, у якій не виявлено порушень академічної доброчесності. Дослідження підготовлено зрозумілою, юридично і літературно грамотною мовою. Оформлення дисертації загалом відповідає встановленим МОН України вимогам.

Отже, дисертація відповідає вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167, а її автор – Григорова Євгенія Володимирівна на основі публічного захисту заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – «Право».

Опонент:**заступник начальника****Головного слідчого управління****Державного бюро розслідувань****кандидат юридичних наук, доцент****Дмитро МІРКОВЕЦЬ**

__._.2021